

Centrum výzkumu protidrogových služeb a veřejného zdraví, o.p.s.

Agresivní chování ve školách z pohledu učitelů a žáků 2. stupně základních škol v ČR

Přehled hlavních výsledků výzkumného projektu

realizovaného za podpory Grantové agentury České republiky, grant č. p407/10/0928, v letech 2010-2013

PhDr. Ladislav Csémy, hlavní řešitel, PhDr. Tamara Hrachovinová, CSc.,
Mgr. et Mgr. Olga Starostová, Mgr. Petr Čáp

© CEPROS - Centrum výzkumu protidrogových služeb a veřejného zdraví, o.p.s., Praha,
březen 2014
ISBN 978-80-260-7136-5

ÚVODNÍ INFORMACE

O výzkumu

V letech 2010 – 2013 realizovalo Centrum výzkumu protidrogových služeb a veřejného zdraví výzkumný projekt se zaměřením na analýzu rozsahu a formy agresivního chování na 2. stupni základních škol v České republice. Výzkumný tým pracoval ve složení PhDr. Ladislav Csémy, hlavní řešitel, PhDr. Tamara Hrachovinová, CSc., Mgr. et Mgr. Olga Starostová, Mgr. Petr Čáp. Sběr dat byl prováděn prostřednictvím on-line webové aplikace a byl rozdělen do dvou částí. V jedné části byli dotazováni učitelé, v druhé žáci. Pro každou skupinu byl sestaven originální dotazník. Třetí část projektu byla věnována kvalitativnímu výzkumu – skupinovým rozhovorům s 91 učiteli na 10 školách v celé republice.

Tato publikace si klade za cíl shrnout hlavní výsledky projektu, zaměřeného na výskyt vybraných forem agresivního chování ve škole, a v souvislosti s tím analyzovat názory učitelů na agresivní chování v kontextu běžných profesních povinností a názory na způsoby, jimiž by bylo možné agresivní chování žáků ve škole snižovat.

Charakteristika výběrového souboru

Výzkum se týkal žáků 7., 8. a 9. tříd základních škol, účast přijalo celkem 115 základních škol z celé České republiky. Údaje byly získány od výběrového souboru o velikosti 1003 učitelů a 3166 žáků.

Základní demografické znaky výběrového souboru učitelů: dle pohlaví tvoří soubor 199 (19,8 %) mužů a 804 (80,2 %) žen. Celkem 859 (85,6 %) učitelů uvedlo, že učitelské povolání vystudovali a vykonávají od studií.

Základní demografické znaky výběrového souboru žáků: dle pohlaví tvoří soubor 1655 chlapců (52,3 %) a 1511 dívek (47,7 %). Dle zastoupení jednotlivých ročníků soubor tvoří 811 žáků 7. tříd (25,6 %), 1178 žáků 8. tříd (37,2 %) a 1177 žáků 9. tříd ZŠ (37,2 %).

I. Agresivní chování žáků 2. stupně základních škol z pohledu učitelů

Cílem této části výzkumu bylo analyzovat rozsah a formy agresivního chování žáků z pohledu učitelů, zjistit jejich postoje ke kompetencím pro řešení agresivity žáků, problémy, které jim agresivní chování žáků způsobuje, a potřebu zapojit do řešení těchto problémů další subjekty. Spolu s tím bylo cílem identifikovat názory učitelů na účinnost jednotlivých způsobů ovlivňování agresivity žáků.

1. Výskyt agresivního chování žáků

Výzkum prokázal, že nejrozšířenější formou agresivního chování žáků jednoznačně je hrubá slovní agrese mezi žáky. Častěji se vyskytuje rovněž fyzická agrese mezi žáky, úmyslné poškozování vybavení nebo majetku školy a úmyslné poškozování nebo ničení věcí žáků. Slovní a fyzická agrese vůči učitelům je méně častá, nicméně pokud se takové případy vyskytly, je nezbytné je považovat za velmi závažné.

Názor učitelů na výskyt jednotlivých forem agresivního jednání je jednotný. Nebyly identifikovány statisticky významné rozdíly v hodnocení mužů a žen, u jednotlivých věkových skupin nebo dle délky praxe a třídnictví. Pouze v případě kyberšikany ženy-učitelky a učitelé, kteří měli v posledním roce třídnictví, uváděli, že se s kyberšikanou setkávali častěji.

Jednoznačným závěrem výzkumu je dále skutečnost, že agresivní chování žáků má značný vliv na spokojenost pedagoga s jeho profesí a na jeho duševní pohodu. Platí, že učitelé, kteří byli vystaveni či se častěji setkali s agresivním chováním žáků, jsou méně spokojeni v učitelském povolání, práce je neuspokojuje, nechodí do ní rádi a nevnímají ji jako obohacující. Z hlediska psychického hodnotí tito učitelé své duševní zdraví jako horší a rovněž uvádějí, že je práce velmi psychicky zatěžuje.

1.1. Výskyt agresivního chování žáků v porovnání s minulostí

Stanovisko učitelů je zcela jednoznačné: více než tři čtvrtiny učitelů (76,7 %) uvedly, že dle jejich názoru je agresivita žáků na 2. stupni základních škol vyšší, než bývala dříve. Učitelé-muži se častěji než ženy domnívají, že agresivita žáků je zhruba stejná jako dříve, ženy naopak ve větší míře uvádějí, že agresivita žáků je vyšší.

1.2. Projevy agrese ve vztazích mezi žáky

Hrubá slovní agrese mezi žáky je na 2. stupni základních škol velmi častá. Více než polovina učitelů (56,2 %) se s ní v posledním roce setkávala denně nebo skoro denně.

Fyzická agrese se mezi žáky vyskytuje dle názoru učitelů méně často. Denně nebo téměř denně se s ní v posledním roce setkávalo 9,0 % učitelů, 1 – 2krát týdně 27,1 % učitelů.

1.3. Projevy agrese vůči učitelům

Polovina učitelů (52,0 %) uvedla, že se s **hrubou slovní agresí žáků** vůči své osobě v posledním roce neseetkala, dalších 28,8 % dotázaných se s touto formou agrese setkala 1 – 2krát za rok. Četnější výskyt (1 – 2krát za čtvrt roku a častěji) slovní agrese žáků vůči své osobě uvedla necelá pětina dotázaných (19,2 %). S hrubou slovní agresí žáků vůči své osobě se v přibližně stejné míře setkávají muži i ženy, jednotlivé věkové skupiny učitelů i učitelé s různou délkou praxe.

Polovina učitelů (50,0 %) uvádí, že v posledním roce došlo k **hrubé slovní agresi vůči některému z učitelů** 3 – 4krát měsíčně nebo častěji. 36,6 % dotázaných uvádí frekvenci 1 – 2krát ročně. Jen 13,4 % dotázaných uvedly, že v posledním roce k takové formě agrese nedošlo.

Celkem 4,4 % dotázaných učitelů uvedly, že se v uplynulém roce staly objektem **fyzické agrese ze strany žáků**. Z nich 1,4 % učitelů byly takovému chování vystaveny vícekrát. Fyzickou agresi žáků vůči některému z kolegů zaznamenaly v posledním roce 16,2 % učitelů, z nich 2,4 % uvedly, že se tak stalo ve více případech.

1.4. Úmyslné poškozování věcí žáků a vybavení a majetku školy

Úmyslné poškozování a ničení věcí žáků je na základních školách poměrně rozšířenou formou agrese. 7,9 % učitelů konstatovalo, že se s takovým chováním žáků setkává téměř denně, dalších 16,7 % uvedlo četnost 1 – 2krát týdně. Jen 2,9 % dotázaných se s touto formou v posledním roce neseťkalo.

Úmyslné poškozování vybavení nebo majetku školy je rozšířeno obdobně. Jen 2,7 % učitelů uvedlo, že se s touto formou agresivního chování v posledním roce neseťkalo, naopak 10,4 % dotázaných se s ním setkává denně nebo téměř denně. 15,1 % učitelů uvádí četnost 1 – 2krát týdně.

1.5. Kyberšikana jako forma agrese

Pro účely výzkumu byla kyberšikana definována jako forma jednání, kdy si žáci natáčejí na mobil učitele nebo spolužáky a nahrávku elektronicky šíří.

Téměř dvě třetiny (63,6 %) dotázaných učitelů uvedly, že mají s kyberšikanou ve výše uvedeném slova smyslu zkušenosti. Významně častěji se s kyberšikanou setkaly ženy a pedagogové, kteří měli v daném nebo loňském roce třídnictví. Naprostá většina učitelů (94,3 %) hodnotí kyberšikanu jako potenciálně nebezpečný jev, který může učitele ohrožovat.

2. Názory učitelů na agresivitu žáků

2.1. Kompetence učitele k řešení agresivity

Většina učitelů (90,6 %) zastává stanovisko, že si s agresivitou umí poradit. Více tento názor zastávají muži, učitelé s delší praxí a ve vyšším věku. Větší část dotázaných pedagogů je též toho názoru, že má dostatek informací a sociálních dovedností (69,8 %), a nástrojů – jako možnosti supervize a vzdělávání (50,8 %), aby agresivitu žáků zvládla. Zároveň by v této oblasti přivítali větší podporu ze strany vedení školy (56,1 %).

V souvislosti s kompetencemi k řešení agresivity platí, že ti učitelé, kteří jsou v učitelském povolání spokojeni, práce je uspokojuje, obohacuje je a nevnímají ji jako psychickou zátěž, jsou v oblasti kompetencí sebevědomější, více si věří a nepociťují ve větší míře nedostatek informací, sociálních dovedností a nástrojů.

2.2. Agresivita jako problém v práci učitele

Nejvíce se pedagogové ztotožnili s tezí, že agresivita mezi žáky výrazně ztěžuje výuku a zhoršuje klima ve třídě. Tuto skutečnost je třeba vnímat jako stěžejní problém v práci pedagoga. Velká míra souhlasu byla vyslovena s tvrzením, že agresivita žáků patří mezi problémy, které učitel musí v rámci své práce řešit a že je společným tématem učitelů v jejich škole.

Na druhé straně se většina učitelů nedomnívá, že je situace ve školství natolik vážná, že by agresivní chování žáků bylo téměř nezvladatelné a ohrožovalo fyzické a psychické zdraví učitelů.

2.3. Agresivita jako problém, který by měl řešit někdo jiný než učitel

Učitelé významně podporují myšlenku, že s řešením agresivity žáků by jim měl pomáhat i jiný subjekt. Největší podporu získal názor, že škola potřebuje účinný nástroj, jak přimět rodiče, aby omezovali agresivitu dětí ve škole (96,2 %). Významně je podporována teze, že by agresivní chování žáků měl řešit odborník, např. školní psycholog (89,4 %), aby se učitelé mohli plně věnovat výuce. Po vzoru některých zemí, kde je zavedeno dočasné vyloučení (2 – 3 dny) žáka ze školní docházky v případě jeho zvlášť agresivního chování, jsou učitelé ve velké většině (79,2 %) pro zavedení této možnosti i na našich školách.

Tyto teze získaly rovněž nejvíce souhlasných stanovisek ze všech 14 tezí, věnovaných názorům učitelů na agresivitu žáků.

3. Názory učitelů na možnosti ovlivňování agresivity žáků

Za neúčinnější prostředky potlačování agresivity žáků považují učitelé osobní a pedagogický přístup pedagoga (84,0 %), ovlivňování agresivity žáků prostřednictvím rodičů (75,6 %) a spolupráci se žáky např. formou školní prevence, peer programů apod. (76,7 %). Názor učitelů na tyto formy vykazuje velkou míru shody a nízký podíl odpovědí „nevím“.

4. Agresivita na školách z pohledu učitelů – Závěrečné shrnutí

- Jednoznačně nejrozšířenější formou agresivního chování žáků je podle učitelů hrubá slovní agrese mezi žáky.
- Agresivní chování žáků má velký vliv na spokojenost pedagoga s jeho profesí i na jeho duševní pohodu.
- Většina učitelů zastává stanovisko, že si s agresivitou umí poradit, že má dostatek informací, sociálních dovedností a nástrojů, aby agresivitu žáků zvládla.
- Učitelé by přivítali větší podporu ze strany vedení školy.
- Agresivita mezi žáky výrazně ztěžuje výuku a zhoršuje klima ve třídě.
- Největší podporu získal názor, že škola potřebuje účinný nástroj, jak přimět rodiče, aby omezovali agresivitu dětí ve škole.
- Učitelé významně podporují myšlenku, aby jim s řešením agresivity žáků pomáhal i jiný subjekt, vedle rodičů i odborník, např. školní psycholog, aby se mohli plně věnovat výuce.
- Učitelé jsou ve velké většině pro zavedení možnosti dočasného vyloučení žáka ze školní docházky v případě jeho zvlášť agresivního chování.
- Za neúčinnější prostředky potlačování agresivity žáků učitelé považují osobní a pedagogický přístup pedagoga, angažovanost rodičů a uplatňování školní prevence, peer programů apod.
- O účinnosti uvedených způsobů ovlivňování agresivity žáků jsou více přesvědčeni ti pedagogové, kteří jsou ve svém učitelském povolání spokojeni a práce je uspokojuje a obohacuje. Skeptičtější jsou učitelé, kteří svůj psychický stav hodnotí jako horší a uvádějí, že je práce učitele psychicky zatěžuje.

II. Agresivní chování ve školách z pohledu žáků 2. stupně základních škol

Druhá část výzkumu se zaměřila na identifikaci forem a četnost agresivního jednání z hlediska subjektu (původce) a objektu agrese, tedy toho, na koho je agrese zaměřena. Zjišťovány byly okolnosti agresivního chování a charakteristické rysy jeho subjektů i objektů. Zároveň byl zkoumán pohled na agresivní projevy chování ze strany žáků.

5. Projevy agresivního chování

5.1. Žáci jako subjekt agrese

Nejčastější formou agresivního chování žáků na 2. stupni základních škol v ČR je slovní agrese, spočívající v hrubém chování a nadávání spolužákům (63,7 %), v ostrých hádkách se spolužáky (58,0 %) či v navážení se do nich (48,1 %). Až po těchto formách slovní agrese následuje agrese fyzická v podobě rvaček (42,0 %). Častěji se perou děti z nižších ročníků 2. stupně.

Slovní agrese vůči učitelům, spočívající v hrubém a urážlivém chování k učiteli, v posledním roce přiznala 39,1 % žáků 2. stupně základních škol. Z uvedeného vyplývá, že učitelé na 2. stupni základních škol v ČR jsou hrubému a urážlivému chování žáků vystaveni poměrně často a tato forma agrese je pátou nejčastější. Ukazuje se, že slovní agrese žáků vůči učitelům je závažným problémem. Tento typ agrese roste s věkem žáků.

Méně časté je brání věcí spolužákům (36,7 %) a záměrné poškozování školních věcí nebo zařízení (26,0 %). Nejméně často se dle vlastního vyjádření žáci dopouštějí fyzického napadání některého z učitelů (6,1 %). Těto formy agrese se častěji dopouštějí chlapci než dívky, nezáleží však na tom, o jakou třídu se jedná.

Nositeli všech typů agresivního chování jsou významně častěji chlapci. Četnost agrese zpravidla roste s vyšší třídou, neplatí to však ve všech případech.

Nejméně jsou nositeli agrese děti žijící v úplných rodinách s oběma vlastními rodiči. Klíčovým faktorem se přitom ukázalo množství času, které dítě tráví s oběma či jedním z rodičů při společných aktivitách. Platí, že čím je toto množství času větší, tím méně často se dítě chová agresivně.

Agresivní chování často souvisí s tím, že agresor je třídním učitelem hodnocen z hlediska svého školního výkonu jako slabší než průměrný. Toto chování je často provázáno pocitem osamění, nespokojenosti ve škole, pocitem stresu vyvolanými školními povinnostmi. Agresivní děti bývají doma často fyzicky trestány.

5.2. Žáci jako objekt agrese

Děti na 2. stupni základních škol, které se staly v posledním roce obětmi agrese, vykazují některé společné rysy, které je možné zobecnit.

Obětmi hrubých forem slovní agrese nebo fyzické agrese ze strany spolužáků nebo učitelů se ve větší míře stávají chlapci. Ročník, do kterého děti chodí, má vliv pouze v některých případech agresivního jednání.

Na skutečnost, zda se dítě stane objektem agresivního jednání, nemá zpravidla vliv, zda pochází z úplné rodiny či nikoliv, zda v rodině vyrůstá samo nebo se sourozenci a zda s ním rodiče tráví více času.

Jednoznačně však platí, že děti, které se staly objektem agrese, se zpravidla cítí osamělé,

nelíbí se jim ve škole a školní povinnosti je stresují. Do školy se bojí chodit kvůli tomu, že jim některý z žáků mohl ublížit. Bylo rovněž prokázáno, že tyto děti jsou ve větší míře doma fyzicky trestány pro špatný prospěch, neplnění povinností, špatné chování či odmítání. Vyplývá z toho, že se tak ocitají v situaci, kdy jsou objektem agrese ve škole i doma ze strany rodičů. Tato situace pro ně může být často neřešitelná a může ústít v další poruchy chování.

Nejčastějším typem agresivního jednání, kterému byli žáci na druhém stupni základních škol vystaveni, bylo soustavné obtěžování či otravování ze strany některého ze spolužáků (72,2 %). Žáci byli dle svých slov rovněž často vystaveni hrubým nadávkám ze strany spolužáků (58,8 %), více uvádějí rovněž hrubé a urážlivé chování učitelů (44,0 %). Nejméně častou formou je fyzická agrese, a to jak napadení spolužákem/spolužačkou (32,2 %), tak skutečnost, že je některý z učitelů uhodil (18,9 %).

6. Výskyt agrese na druhém stupni základních škol

Výzkum jednoznačně prokázal, že všechny formy agresivního jednání, kterého jsou děti ve škole svědky či se kterými se ve škole setkaly, v nich vyvolávají i v případech, kdy nejsou jeho objektem, pocity osamělosti a odcizení škole. Jejich vztah ke škole i ke spolužákům ve třídě je ve větší míře negativní. Častěji mají pocit, že jim spolužáci nerozumí a neberou je takové, jací jsou. Více než ostatní prožívají úzkosti a strachy z toho, že by jim mohl ve škole někdo ublížit. Vztahy ve třídě hodnotí ve větší míře než ostatní jako špatné a nevěří tomu, že by jim někdo ze spolužáků v případě potřeby pomohl. Ve školách, kde se uvedené formy agrese vyskytují častěji, bývají často narušeny vztahy mezi dětmi, třídní klima není příjemné a děti si vzájemně méně pomáhají.

Oproti tomu děti, které se s projevy agrese ve škole setkávají v menší míře nebo se s nimi nesetkávají vůbec, mají ke škole většinou kladný vztah. Spolužáky ve třídě hodnotí kladně, netrpí pocity osamělosti, ve škole se jim líbí a nemají obavy z toho, že by jim mohl někdo ublížit.

Ukazuje se, že faktor agrese a četnost jeho výskytu je jedním z klíčových komponentů, významně ovlivňujících pohodu dětí ve škole a jejich subjektivní vnímání školní reality.

6.1. Projevy agrese ve vztazích mezi žáky

S hrubými hádkami a nadávkami se v posledním roce setkaly 84,4 % dotázaných žáků, z toho téměř pětina denně nebo skoro denně. S hrubým napadáním a rvačkami mezi žáky se setkalo v posledním roce 70,5 % žáků, s úmyslným poškozováním nebo ničením věcí žáků 60,3 % dětí.

6.2. Projevy agrese žáků vůči učitelům

Téměř dvě třetiny (65,2 %) žáků 7. až 9. tříd základních škol uvádějí, že byly v posledním roce svědky toho či slyšely o tom, že někdo z žáků nadával nebo urazil učitele. Méně často uvádějí tzv. „kyberšikanu“ (37,7 % žáků), spočívající nejčastěji v natáčení učitelů na mobilní telefon a následném zveřejnění záznamu na internetu. Spíše výjimečná, avšak velmi nebezpečná je fyzická agrese. V posledním roce se s ní ve škole setkalo 15,7 % žáků, z toho 5,0 % opakovaně.

6.3. Projevy agrese učitelů vůči žákům

Projevy agrese učitelů vůči žákům byly v rámci výzkumu monitorovány prostřednictvím fyzických trestů v podobě pohlavku či jiného uhození. Dle výpovědí dětí ze 7. až 9. tříd základ-

ních škol se v 56,2 % v posledním roce stalo, že někdo z učitelů dal pohlavek nebo jinak uhořdil některého z žáků. Z nich 22,2 % uvádí, že tomu bylo 3krát a častěji. Častěji zaznamenali ve škole fyzické potrestání žáka ze strany učitele chlapci a žáci vyšších tříd.

6.4. Poškození majetku školy jako projev agrese

Většina dotázaných (70,4 %) uvedla, že ví o tom, že v posledním roce někdo z žáků schválně poškodil nějakou školní věc. Z nich více než čtvrtina (26,9 %) konstatovala, že se tak stalo vícekrát (3x a více). Z uvedeného vyplývá, že záměrné poškození školních věcí je poměrně rozšířenou formou agresivního chování žáků na 2. stupni základních škol.

Více než tři pětiny žáků (60,8 %) se v posledním roce setkaly s tím, že někdo z žáků poničil zeď školy nebo třídy.

7. Šikana na druhém stupni základních škol

Pro účely výzkumu děti vnímaly šikany jako soustavné ponižování či ubližování, ke kterému dochází mezi žáky. Do definice nebyla zahrnuta možná šikana ze strany učitelů.

7.1. Žáci jako objekt šikany

V posledních měsících se stala obětí šikany téměř pětina (19,5 %) dotázaných. Z nich 8,3 % uvedly, že se staly obětí šikany ze strany spolužáků 2 – 3krát za měsíc či častěji, ve 2,7 % případů i několikrát týdně. Výskyt šikany mezi žáky na druhém stupni základních škol není pouze ojedinělý. Přibližně jedna desetina žáků je její častou obětí. Častěji se obětí šikany stávají chlapci. Rozšířenější je v nižších třídách, s přechodem do vyšších tříd se její frekvence snižuje.

Ve vztahu k učitelům si myslí, že ho ve srovnání s ostatními častěji hodnotí jako slabší než průměrné, málo ho povzbuzují, aby vyjadřovalo své názory ve třídě, jedná s ním nespravedlivě, nepomáhají mu, když to potřebuje, a nezajímají se o něj jako o člověka. To signalizuje, že u učitelů nenalézá potřebnou pomoc a podporu v obraně proti šikaně.

7.2. Žáci jako subjekt šikany

Podíl šikanovaných a těch, kteří šikanují, je přibližně stejný. K tomu, že se v posledních měsících ve škole účastnili šikanování, se přiznalo 18,6 % žáků.

Více se zapojují do šikanování dětí, jejichž výkony ve škole označují učitelé jako slabší než průměrné. Vztahy mezi spolužáky ve třídě hodnotí děti, které šikanují, zpravidla jako horší, ve větší míře se domnívají, že je spolužáci neberou takové, jaké jsou. Školní povinnosti je ve větší míře stresují. Jejich rodiče se o dění ve škole příliš nezajímají. Tyto děti mívají snížené známky z chování a rodiče je doma častěji fyzicky trestají.

8. Agresivita na škole z pohledu žáků – Závěrečné shrnutí

- Žáci jako nositelé agrese se nejčastěji dopouštějí slovní agrese, z fyzické agrese jsou nejčastější rvačky.
- Nositeli všech typů agresivního chování jsou významně častěji chlapci. Zpravidla četnost agrese roste s vyšší třídou, neplatí to však ve všech případech.
- Nejméně jsou nositeli agrese děti žijící v úplných rodinách s oběma vlastními rodiči. Jako klíčový faktor se ukázalo množství času, které dítě tráví s oběma či jedním z rodičů. Platí, že čím je toto množství času větší, tím méně často se dítě chová agresivně.

- Agresor je často hodnocen z hlediska svého školního výkonu jako slabší než průměrný. Toto chování je často provázeno pocity osamění, nespokojenosti ve škole, pocity stresu vyvolávanými školními povinnostmi.
- Agresivní děti jsou svými rodiči významně častěji fyzicky trestány.
- Výzkum prokázal, že faktor agrese a četnost jeho výskytu je jedním z klíčových komponentů významně ovlivňujících pohodu dětí ve škole a jejich subjektivní vnímání školní reality.
- Děti, které se staly v posledním roce obětí agrese, vykazují některé společné rysy:
 - Obětí slovní nebo fyzické agrese, ať ze strany spolužáků, nebo ze strany učitelů, se ve větší míře stávají chlapci. Ročník, který děti navštěvují, má vliv pouze v některých případech agresivního jednání.
 - Zpravidla nemá vliv, zda dítě-oběť agrese pochází z úplné rodiny či nikoliv, zda v rodině vyrůstá samo nebo se sourozenci a zda s ním rodiče tráví více času.
 - Jednoznačně platí, že děti, které se staly objektem agrese, se zpravidla cítí osamělé, nelíbí se jim ve škole a školní povinnosti je stresují.
 - Bylo rovněž prokázáno, že tyto děti jsou doma ve větší míře fyzicky trestány.
 - Děti, které jsou objektem agrese, se ocitají v situaci, kdy jsou objektem agrese ve škole i doma ze strany rodičů. Tato situace může pro ně být často neřešitelná a ústít v další poruchy chování.
- **Pokud se týká šikany**, častěji se její obětí stávají chlapci. Rozšířenější je v nižších třídách.
- Ve vztahu k učitelům šikanované děti vyjadřují názor, že u nich nenalézají potřebnou pomoc a podporu v obraně proti šikaně.
- Ve srovnání s ostatními jsou šikanované děti častěji doma rodiči fyzicky trestány.

III. Kvalitativní část výzkumu – hlavní výstupy

Mgr. et Mgr. Olga Starostová

Kvalitativní část výzkumu proběhla formou deseti skupinových rozhovorů s 91 pedagogickými pracovníky na 10 školách v rámci České republiky s cílem analyzovat vývoj a projevy agresivního chování, jeho míru, realizovanou prevenci na jednotlivých školách a řešení s důrazem na zátěž pro pedagogické pracovníky a prevenci syndromu vyhoření.

Do vzorku byly zahrnuty školy alternativní, zejména s ohledem na předpoklad jiného přístupu k žákům a k sociálnímu klimatu ve škole a třídě: v rozhovorech je zastoupena škola waldorfská, škola daltonská. Dále škola církevní, výběrové školy jazykové (v pražské čtvrti a na předměstí), škola sídlištní, škola s vysokým podílem romských žáků, škola praktická a speciální.

1. Stanovení věkové hranice agresivního chování

Zatímco kvantitativní dotazníková část výzkumu se soustředila na učitele a žáky 7. – 9. tříd ZŠ, skupinových rozhovorů se kromě učitelů 2. stupně účastnili též učitelé speciálních předmětů, např. jazyků, tělocviku a také učitelé prvního stupně. Na všech školách se potvrdilo, že **výskyt agresivity se mezi žáky prvního a druhého stupně nijak výrazně neliší, a to ani mezi pohlavími. Závěry prokazují, že u dětí na prvním stupni je více fyzické agresivity.** Současně je zřejmé, že se hranice, kdy se projevuje agresivní chování dětí, snižuje, přičemž případy jsou srovnatelné pro první i druhý stupeň.

Na prvním i na druhém stupni jsou zastoupeny všechny projevy agresivity.

Jedinci, kteří jsou agresivní na druhém stupni, jsou agresivní již ve školce a na prvním stupni základních škol. Agresivita se projevuje bez ohledu na pohlaví. Dívky jednoznačně preferují vztahovou šikanu, chlapci na prvním stupni upřednostňují spíše fyzickou.

2. Agresivita na školách

2.1. Obecné hodnocení agresivity dětí účastníky rozhovorů

„Je to dneska už běžný projev dětí na základních školách... Je tady spousta dětí, které jsou na úrovni a s kterými se jedná dobře, ale ničí nás agresivní děti, kterých je taková třetina.“

„Rozhodně se agresivita zvyšuje...souvisí to i s nárůstem agresivity ve společnosti, ať je to v televizi nebo v politice. Společnost ji v současné době toleruje.“

Vývoj v jednotlivých školách je viděn z pohledu učitelů variabilně. Ve vzorku byla i jedna škola, kde se situace spíše zlepšila, což je pravděpodobně způsobeno přerodem školy lokální na školu jazykovou výběrovou.

Účastníci rozhovorů obecně hodnotí agresivitu následovně: **proměna či nárůst agresivního chování.**

Fyzické chování se projevuje agresivněji zasahováním a útočením na místa a údery do částí, kde může dojít k ublížení na zdraví.

Ve verbální agresivitě, která je nejrozšířenější, vede jednoznačně změna v tónu, jakým žáci s učitelem hovoří, a v množství sprostých slov. Nejen ve vztahu k pedagogickému pracovníkovi, ale i mezi dětmi navzájem, a to i v kamarádském oslovení, které bývá naplněno vulgarismy.

Vztahová agresivita využívá moderní technologie, jako je facebook či mobilní telefon. Je preferována u dětí s vyšší inteligencí. Tam lze zařadit i kyberšikanu.

Šikana i agresivita je také estetická, založená na vzhledu, atraktivitě a originalitě.

2.2. Sociální a architektonické klima školy

Topos školy: sociální a lokální

Vztah k místu narušuje současná **pracovní a edukační mobilita obyvatelstva**. Nejenže rodiče dojíždějí do zaměstnání, ale často i děti dojíždějí do dobrých (výběrových dle neformálních referencí) či vhodných škol (pokud žák přejde z prospěchových důvodů na jinou školu). Dojíždění do škol napomáhá neformálně vytvářet výběrové školy, základem je mobilita a určitá časová flexibilita rodičů.

Mobilita působí na segmentovanost trhu základních škol, vznikají školy opuštěné od potenciálních dobrých žáků. Nejen víceletá gymnázia odebírají školám třídní tahouny. Vytváří se tak výběrové školy pro nadané žáky na základě neformální pověsti škol, podepřené zejména dalšími studijními výsledky absolventů. Takové školy si mohou žáky vybírat, mohou nepohodlné a problémové žáky odesílat na jiné školy s příslibem snazšího prostředí a menší náročnosti. *„K nám chodí většinou děti výběrového typu, tím pádem opravdu ta agresivita tady není zdaleka taková.“*

Velikost místa – formálnost vztahů

Dalším kritériem ovlivňujícím klima agresivity je **velikost školy**.

Anonymita je důsledek, který je součástí zhuštěného prostoru a napomáhá odstranění sociálních zábran.

Platí, že velká škola s sebou nese více anonymity a také více dětí, tedy i více případů, které je třeba řešit. Proto se zejména velké školy dovolávají svého **školního psychologa**, pokud ho nemají. Odhadem jde asi o 100 škol, což jsou asi 2 % v republice.

Pole působnosti pro školního psychologa je poměrně široké: mohl by sloužit jednak pro žáky, dále pro rodiče žáků, kteří mají potíže (často se snoubí s problémy doma), a konečně by mohl sloužit pro pedagogické pracovníky: *„Zákonem by mělo být dané, jako jsou školní metody, výchovný poradce, tak i školní psycholog. Když přijde problém..., aby se např. dětem v afektu někdo věnoval a my jsme mohli učit.“*

Dle vyjádření ředitelů přetrvávají problémy s financováním této pozice – buď z dočasných a nejistých grantů, nebo na úkor pedagogů.

Architektura škol

Architektura školy je učiteli velmi často zmiňována jako jeden z prvků, který napomáhá k udržení řádu, disciplíny a k zapojení průběžné kontroly.

2.3. Rodiče

Pedocentrismus, neboli **vše pro dítě**, je společenským přístupem, s nímž se potýkají rodiče i učitelé. Souvisí s obtížně vymezitelnými hranicemi provázanými spíše s partnerstvím než s rodičovstvím. Z výpovědí učitelů vyplývá, že vazba rodič – dítě má v dnešní době významně konzumní charakter: rodiče na děti nemají čas, proto je zahrnují zbožím, dovolenými, technikou a kroužky. Těžko se také naplňuje citová funkce v rozpadlých či rozpadajících se

rodinách. Jako náhrada za nedostatek kvalitního citu slouží kvalitní zábava a zboží, bez povinností a pravidel. Ta by závazností poškozovala i životní prostor samotných rodičů.

Problémové rodinné zázemí, ať již po stránce vztahové nebo sociální, je jednou z možných příčin agresivního chování. Problémy a agresivní chování se často pojí s dětmi ze sociálně slabých rodin.

Výběrové školy mají ambicióznější rodiče, kteří jsou pro školy často tvrdším oříškem než samotní žáci: *„Vyrostla garda rodičů, kteří si pletou asertivitu s nevychovaností a s dosažením cílů za každou cenu. A vlastně nechtějí svoje děti trestat za projevy agresivního chování, protože ho považují za projev síly osobnosti a schopnosti přežít v této společnosti.“*

2.4. Společnost očima pedagogů

Vysoká politická kultura, normy a duchovní život, to všechno jsou dle učitelů mizející znaky naší společnosti. Rodiny se rozpadají a proměňují. Dětské vztahy se ze setkávání přesunuly na facebook.

2.5. Sport

Převládá domněnka, že sport dětem pomáhá, jedná se však spíše o rekreační formu či pohyb obecně.

Jakýkoliv sport, zahrnující soupeření, podporuje agresivitu mezi dětmi a jejich rodiči, trenéry i hráči navzájem. Všichni spolu komunikují často hrubě a vulgárně. Je jakousi pověrou, že aktivní sport slouží ke kultivovanosti a vybití agresivního chování: *„Sportovci jsou k agresivitě vedení.“* *„Dneska ve sportu to už není fair-play ... i rodiče často užívají při povzbuzení výkonu dětí hodně silný slovník, a dokonce vybízejí děti k agresivitě.“*

3. Pravidla a řád

3.1. Prevence

Způsob, jakým se škola snaží nastavit pracovní prostředí, se jednoznačně projevuje v pravidlech, která má každá škola vypracovaná. Jedná se o **školní řád**, který je na některých školách stvrzen podpisem žáka i rodiče na počátku každého školního roku. V některých školách zahrnuje kromě pravidel užívání mobilních telefonů také téma vzhledu a úpravy žáka, kdy je kladen důraz na přirozený a střídmost upravený vzhled a je např. zakázáno se líčit, obarvovat si vlasy či nehty.

Dále si obvykle každá třída vytváří vlastní důležitá pravidla.

Významná je dle učitelů **průběžná a permanentní kontrola a dohled**.

Školy mají **pravidelné třídnické hodiny**, některé pořádají společné adaptační týdny s cílem vytvořit časový prostor pro společné popovídání si, bezprostřední řešení problémů a otázek.

Jako problém vnímají učitelé jistotu žáků, že se vzhledem k husté síti škol dostane na střední školu každý bez přijímacích zkoušek. Důsledkem je nižší motivace žáků, jejich snížený zájem na dobrém prospěchu a dobrém chování.

3.2. Tresty

Mírnou formou trestu a součástí průběžného sledování mohou být **kázeňské sešity**, kam se zapisují přestupky všech žáků.

Snížené známky z chování školy užívají nepříliš často. Učitelé a ředitelé mají pocit, že v dnešní době velikého převisu středních a základních škol je to postup, jehož výchovný efekt je zanedbatelný. K tomu se přidává obava ze statistického hodnocení kvality školy podle počtu snížených známek z chování.

Školy hledají a volí jiné způsoby, jak žáka efektivně napomenout a současně i potrestat. Jednou z metod jsou **alternativní tresty**, kdy děti po vyučování vypomáhají ve škole s písemným souhlasem rodičů.

Jako možnost dalšího trestu a prevence zároveň se nabízí v zahraničí praktikovaná možnost **vyločit žáka na několik dní z vyučování anebo jej vyločit ze školy**: „*To je zásadní problém, my je nemůžeme vyločit ze základního vzdělávání...*“. V případě dočasného vyloučení se zodpovědnost za dítě a jeho školní docházku jednoznačně přesouvá na rodiče, zprostředkovaně na žáka, kteří ztrácí stoprocentní jistotu.

V případě přestupu na novou školu by byla vítaným preventivním opatřením možnost podmíněného přijetí na adaptační dobu, např. 1 měsíce. Školám se někdy stává, že nemají dostatečné informace o žákovi, někdy je ani nedostanou, což může vést k přijetí velice problematického dítěte.

Problémy s žákem se řeší na několika úrovních, nejprve samozřejmě učitel sám. **Významnější potíže řeší učitel s rodiči /rodičem za přítomnosti ředitele nebo zástupce a výchovného poradce**. S podporou sociálních pracovníků nejsou příliš dobré zkušenosti, na druhou stranu spolupracující sociální pracovníce by napomohla propojení systému a jeho fungování.

4. Jsem učitel/ka

4.1. „To je povolání, to není zaměstnání.“

Škola si už svou podstatou činí absolutní nárok na čas a síly svých účastníků. Charakteristika současných nároků na učitele: „*Když (práci učitele) hodnotí, mají na učitele vysoká měřítká, na jeho osobnost, ne na jeho práci, ale na jeho osobnost, že by ten učitel musel být svatý. Nesmí kouřit, nesmí pít, nesmí mluvit sprostě, nesmí křičet, nesmí si dovolit dítěti něco vytknout. Musí být trvale nad věcí, musí být trvale optimisticky naladěný, odborně fundovaný, tzn. musí si neustále doplňovat vědomosti, děti musí zaujmout, a tak dále, a všechny tyto požadavky rodič na učitele má.*“

Bonusem, který povolání učitele/učitelky přinášelo, byly především lokální autorita a sociální prestiž, která v rámci venkovských komunit přetrvává: „*Tam (na vesnici a malých městech) absolventi pořád své učitele znají. Každý zdraví: Dobrý den, paní učitelko...Kdežto my tady na okraji Prahy máme menší autoritu...*“ Ve městě, které je z hlediska výskytu agresevívy náročnější, je pozice učitelů společensky méně významná a má menší prestiž, což se projevuje často i při jednání s rodiči.

4.2. Zdraví a prevence syndromu vyhoření

Vzhledem ke společenské zakázce, kterou základní školy jako instituce prvotního vzdělávání dostávají, roste pro učitele zátěž, a to jak v oblasti vědomostní, metodologické, tak i komunikační.

Práce učitele patří k pomáhajícím profesím a její vykonavatelé jsou významně ohroženi syndromem vyhoření. Někteří pedagogové se přiznali, že už si syndromem vyhoření prošli, jiní se s přetlakem potíží snaží bojovat.

Učitelé/ učitelky obvykle neumí **oddělit práci a potíže svých žáků od soukromého života**, což má v některých případech neblahý vliv na život vlastní rodiny a dětí. Řada pedagogů v práci naplňuje normu, ve které už není schopna pokračovat při návratu domů.

Pro prevenci syndromu vyhoření je významná rodina a její zázemí, může poradit, odlehčit situaci nadhledem a podporou, a to i v případě, že učitel/učitelka zkolabuje.

Velice oceňované jsou prázdniny, které dávají prostor se očistit, i když to tak dva týdny trvá, než jsou učitelé a učitelky schopni odpočívat od všech problémů a otázek, které jim po skončení školního roku zůstaly.

Významnou prevencí je i další vzdělávání a osobnostní rozvoj: přináší nové podněty, učitel je v roli žáka a navíc poznává jiné učitele a skrze ně i jiná vzdělávací prostředí.

Důležitou roli hraje **pracovní kolektiv**, který pokud je funkční, napomáhá řešení řady případů a snímá z učitele pocit, že je se svým problémem osamocen.

Chvála a ocenění práce jsou jednoznačně podpurnými faktory. Obvykle přicházejí s odstupem a není to často: *„Děje se to až s několikaletým zpožděním, děti přijdou po čtyřech pěti letech. To jsou výjimečné okamžiky, kdy děti překvapí a zažijete úžasnou satisfakci za to, že ve školství pracujete a že něco vydáváte a z té druhé strany je to přijímané. To jsem měla možnost zažít a je to naprosto neopakovatelný pocit...“* *„A jsou tady rodiče, kteří nám dávají na jevo vděk a děkují, že jsou jejich děti u nás, a uznávají, že je to těžká práce.“*

5. Závěrečné shrnutí

- Kvalitativní studie ukázala minimum rozdílů v četnosti agresivního chování mezi žáky prvního a druhého stupně základních škol.
- Všechny školy měly svůj nastavený řád a mechanismus prevence i způsoby, jak se s chováním překračujícím normy vyrovnávat a jak postupovat.
- Určitým omezením otevřenosti je **obava škol o vlastní existenci**. Vzhledem k výraznému poklesu počtu žáků vedou školy boj o děti, často proto zahlazují různé nepříznivé případy.
- Agresivní chování žáků se dle názoru pedagogů proměňuje (je sofistikovanější a vztahovější) anebo vzrůstá. Situace podle nich odpovídá stavu společnosti.
- Rozdíl mezi chováním žáků na vesnici a ve městě se přibližuje díky podobnému trávení volného času.
- Mobilita rodičů spoluvytváří neformálně ustavené výběrové školy, kde je agresivita nižší díky možnosti vybrat si motivované žáky a vyloučit žáky problémové.
- Děti ze sociálně slabších rodin jsou odkázány na lokální vzdělávání.
- Pro chování žáků je velice důležité prostředí: architektura budovy, její velikost a přehlednost, které dává učitelům i žákům možnost se ve škole potkávat a být viděni.
- Problémové děti často pocházejí z problémových rodin, ať jsou to problémy rodiny špatně fungující anebo rodiny sociálně slabé.
- Rodiče spoluvytvářejí kvalitu školy a její sociální klima: výběrem školy, mírou spolupráce se školou, požadavky, které na školu a své dítě kladou, a rodinnou výchovou, která je základním východiskem chování každého žáka.
- Je obvyklé, že děti nemají dost pohybu a sportovního vyžití. Na druhou stranu sportovní prostředí s sebou nese zesilující projevy agresivního chování.

- Každá škola nastoluje hranice pro přijatelné chování svých žáků. Součástí funkčnosti systému je pravidelný dohled a nepřetržitá kontrola, která souvisí s celkovou školní disciplínou.
- Velké školy mají potřebu školních psychologů, neboť problémů, které jsou k řešení, je pro členy učitelského sboru mnoho.
- Zámky z chování jsou ne zcela funkčním trestem, který více poškozuje školu než žáka. Alternativní tresty napomáhají inkluzi žáka a vysvětlení jeho chování.
- Učitelé by uvítali možnost vyloučit žáka z výuky na dobu určitou a v případě přechodu nového žáka na školu, podmíněčnou dobu přijetí, např. 1 měsíc.
- Povolání učitele je velice náročné a v naší zemi není mnoho standardizovaných podpůrných prostředků.
- Kultura kolegiální podpory učitelů školy neboli společné řešení problémů a otázek je významným autopreventivním prvkem.
- Našemu školství chybí funkční externí mechanismus podpory, jako je tomu v zahraničí. Učitelé se potřebují naučit a používat techniky umožňující oddělovat pracovní a soukromý život, což by mělo být součástí profesionální přípravy učitelů.
- Učitelům se celkově nedostává průběžného ocenění a pochvaly za jejich náročnou práci.

Podrobné výsledky studie jsou dostupné na adrese www.cepros.cz/veda-a-vyzkum

CEPROS

CENTRUM VÝZKUMU
PROTIDROGOVÝCH SLUŽEB
A VEŘEJNÉHO ZDRAVÍ

